

Ніна Мороз

РОЗВИТОК МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК ІНСТИТУТУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ (1990-2000 РОКИ)

У статті розглядається місце інституту місцевого самоврядування в структурі громадянського суспільства, визначаються етапи його становлення на теренах незалежної України в 1990-2000 роках. Доводиться значимість місцевого самоуправління для подальшого суспільного й державного розвитку країни. Констатується неналежний стан розбудови місцевого самоврядування за роки незалежності України.

Ключові слова: громадянське суспільство, місцеве самоврядування, місцеві ради, фінансові основи місцевого самоврядування.

Хронологічні рамки дослідження досить умовні, оскільки локалізувати в часі розвиток цілого суспільного інституту досить непросто. Нижня хронологічна межа обумовлена початком відродження місцевого самоуправління ще в радянській Україні. Верхня – пов'язана зі зміною в тенденціях його розвитку наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть. Період з початку ХХІ століття потребує окремого дослідження і буде розглянутий у наступних розвідках.

Дослідження окресленої проблематики видається досить актуальним на сьогодні. 26 лютого 2016 року Президент України видав Указ «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні», яким було затверджено й Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства на 2016-2020 роки¹. Вагоме значення в структурі громадянського суспільства належить місцевому самоврядуванню. Оскільки, з одного боку, це чинник стабілізації відносин суспільства із правовою державою, а з іншого – фактор збудження політичної та громадянської активності населення.

Головною метою цього інституту є формування життєздатних територіальних громад, які забезпечуватимуть громадянам високу якість життя за рахунок повного використання місцевих ресурсів, широкого залучення громадян до вирішення місцевих питань.

У громадянському суспільстві місцеве самоврядування – це специфічний інститут, право територіальних громад регламентувати значну частину справ, діючи в межах закону під свою відповідальність і у власних інтересах; форма організації локальних співтовариств; право і реальна спроможність територіальних громад вирішувати питання місцевого значення; правова форма реалізації народного суверенітету².

Проблема знайшла висвітлення у розвідках О. Євтушенко, О. Сергєєвої, А. Никончука, О. Батанова, Б. Анресюка та інших. Місцеве самоврядування розглядається у працях із використанням інструментарію правових та політологічних наук. Тому метою нашого дослідження є простежити розвиток місцевого самоврядування як складової частини громадянського суспільства в історичній ретроспективі.

Розуміння того, що місцеве управління – важливий інститут громадянського суспільства, почало формуватися в світовій ліберально-політичній думці у першій половині ХІХ ст. Утілення ідеї місцевого самоврядування знайшло свій вияв у формуванні крайових представницьких органів Галичини та Буковини в складі Австрійської імперії другої половини ХІХ – початку ХХ ст., а також земств в українських губерніях Лівобережжя та Півдня України. Земства стали основою для формування опозиції самодержавному режиму. Із приходом до влади більшовиків, досвід діяльності місцевого самоврядування на тривалий час було втрачено³.

© Мороз Ніна Олександрівна – аспірант кафедри історії та політичної теорії державного вищого навчального закладу «Національний гірничий університет».

Місцеве самоврядування як сформований інститут громадянського суспільства має базуватись на таких основах:

- 1) залучення громадян, юридичних осіб, бізнесу до процесу безпосереднього вирішення питань місцевого значення;
- 2) наближення органів місцевого самоврядування до споживачів послуг, що надаються цими органами населенню;
- 3) формування механізму партнерства державної влади і місцевого самоврядування, заснованого на запровадженні процесів попередніх консультацій щодо ключових питань;
- 4) чіткий розподіл повноважень і компетенції між територіальною громадою та її органами місцевого самоврядування, органами місцевого самоврядування різних рівнів;
- 5) взаємна підконтрольність і підзвітність органів місцевого самоврядування і органів державної влади⁴.

Отож прослідкуємо, чи вдалося побудувати інститут місцевого самоврядування на теренах України на вказаних вище основах.

Початком відродження в Україні місцевого самоврядування можна вважати вибори до Верховної Ради УРСР та місцевих рад народних депутатів у березні 1990 р. Унаслідок виборчого процесу до рад різних рівнів потрапили люди, які доволі часто були далекі від номенклатурно-партійної системи управління країною. Відносини у цій сфері регулювалися в той час постановою Президії Верховної Ради СРСР «Про примірне положення про голів і президії місцевих рад народних депутатів» від 20 жовтня 1989 р. і Законом СРСР «Про загальні засади місцевого самоврядування і місцевого господарства в СРСР» від 9 квітня 1990 р. У радах на місцях з'явилися президії і голови, яких до цього часу не існувало. Ради обирали голову виконкому, котрий виконував функції головної посадової особи адміністративно-територіальної одиниці⁵.

Епохальним документом для становлення нової системи влади на теренах нашої держави стала Декларація про державний суверенітет від 16 липня 1990 р. Вперше проголошувалася відмова від радянської системи публічної влади, було задекларовано демократичні принципи її організації. Тому вже 7 грудня 1990 р. Верховна Рада УРСР прийняла Закон «Про місцеві ради народних депутатів УРСР та місцеве самоврядування»⁶.

Попри те, що чинними залишалися положення Конституції УРСР 1978 р., які відносили місцеві ради до державних органів місцевого самоврядування, ще існували так звані «радянські трюшки» із підпорядкуванням нижчестоящих рад вищестоящим (ст. 3 Конституції УРСР), прийняття документа відкрило нову сторінку історії місцевого самоврядування на українських землях.

Документ проголошував самостійність і незалежність рад у межах своїх повноважень, їхнє самофінансування і самозабезпечення. Згідно із законом, система місцевого самоврядування включала в себе як форми безпосереднього волевиявлення населення (місцеві референдуми, загальні збори (сходи громадян), органи територіального громадського самоврядування (комітети і ради мікрорайонів, житлових комплексів, домові, вуличні, квартальні, дільничні, селищні, сільські комітети), так і відповідно ради народних депутатів та їхні органи. При цьому місцеві ради визначалися як представницькі органи державної влади, основна ланка в системі місцевого самоврядування⁷.

Після проголошення незалежності України розбудова місцевої влади продовжилася. 5 березня 1992 р. за ініціативи Президента Л. Кравчука було прийнято Закон України «Про Представника Президента України». На цей інститут покладалися функції здійснення державної виконавчої влади і контролю за органами місцевого самоврядування. Згідно із документом, Представник Президента був найвищою посадовою особою державної виконавчої влади в області і районі, він здійснював загальне керівництво місцевою державною адміністрацією, забезпечував виконання районного та обласного бюджетів, контролював дотриманням Конституції та законодавства⁸.

26 березня 1992 р. було прийнято нову редакцію Закону «Про місцеві ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування». Передбачалася передача частини повноважень від рад представникам Президента. На районному і обласному рівнях ради народних депутатів позбавлялися власних виконкомів і мали характер виключно представницьких органів. З метою вдосконалення системи організації місцевої влади 3 лютого 1994 р. було скасовано інститут місцевої державної адміністрації.

Відтоді голови рад усіх рівнів обиралися населенням відповідних адміністративно-територіальних одиниць, а замість державних адміністрацій у районах і областях знову відновлювалися виконкоми⁹.

Складним у цей час залишалося становище із фінансовим забезпеченням діяльності органів місцевого самоврядування. Традиційними шляхами вижити місцевим громадам було досить важко. Брало на озброєння «нестандартні» підходи до наповнення місцевих бюджетів. Таким відзначилися у 1995 р. місцеві ради Вінниччини. Так, Томашпільська селищна рада залучила понад 100 млн крб. позабюджетних коштів. Іванівська сільська рада на кошти, отримані від оренди пасовищ та сіножатей, та взявши кредит в банку, створила комунгосп, який забезпечував чистоту вулиць. Трощанська сільська рада здала основну масу земель трьом землекористувачам, які в рахунок оплати надали 600 центнерів ярого ячменю за собівартістю. Таким чином, вдалося забезпечити зерном вдів та інших малозабезпечених¹⁰.

За умов складного конституційного процесу, новим документом, який на конституційному рівні врегулював організацію місцевої влади, став Конституційний договір про основні засади організації і функціонування центральної і місцевої влади на період до прийняття нової Конституції від 8 червня 1995 р. – своєрідний компроміс між різними гілками влади.

Договір установлював нову систему органів державної виконавчої влади на місцях у вигляді місцевих державних адміністрацій. Організація місцевого самоврядування мала тимчасово здійснюватися на основі Закону України «Про державну владу і місцеве самоврядування в Україні» від 18 травня 1995 р. У ньому передбачалися такі форми державного контролю за органами місцевого самоврядування:

- 1) можливість скасування рішень рад, їхніх голів у випадку невідповідності Конституції та законів відповідно головою районної чи обласної державної адміністрації;
- 2) повноваження суб'єктів місцевого самоврядування могли достроково припинятися Президентом за рішенням суду, коли йшлося про порушення законодавства.

Отже, залишався посилений контроль, а отже і, тиск держави щодо місцевого самоврядування, в той час, як територіальна громада не мала важелів впливу на посадових осіб місцевого самоврядування¹¹.

Із прийняттям Конституції України, ст. 7 якої встановлювала, що в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування, розпочався новий етап еволюційного розвитку місцевого самоврядування в Україні. Слід зауважити, що розділ Основного Закону про місцеве самоврядування в кожному із проектів Конституції був досить дискусійним, так як існувало чимало пропозицій з боку науковців і правників.

Зауваження таких організацій, як Асоціація міст України, Комісія з питань державного будівництва, діяльності рад і місцевого самоврядування враховано народними депутатами при прийнятті 21 травня 1997 р. Закону України «Про місцеве самоврядування». Закон визначив сутність місцевого самоврядування досить чітко, а саме, що це є «гарантоване державою право і реальна можливість територіальної громади – жителів села, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів і посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України»¹².

Проте цей документ був неоднозначно сприйнятий навіть у самому парламенті. Б. Андресюк (тодішній заступник голови Комітету Верховної Ради з питань державного будівництва і місцевого самоврядування) був переконаний, що його головною вадою було збереження централізації. Не передбачалося підпорядкування місцевими органами громадам, було відсутнє розуміння їх як рівноправних суб'єктів процесу прийняття рішень. Це рано чи пізно мало породити замкненість влади, неспроможність задовольняти попити населення. За ініціативи згаданого Комітету Верховної Ради парламент 9 квітня 1999 р. прийняв Закон України «Про місцеві державні адміністрації». Вперше було проголошено невтручання державних органів у діяльність місцевого самоврядування¹³.

Таким чином, упродовж останнього десятиліття ХХ століття було чимало експериментів із правовою площиною організації влади на місцях. Головною проблемою був розподіл повноважень між органами місцевого самоврядування і представниками влади на місцях.

Варто згадати і про громадські організації, діяльність яких була спрямована на розбудову місцевого самоврядування. Серед них – Фонд сприяння місцевому самоврядуванню. Його було створено відповідно до Указу Президента України 17 квітня 1992 р. із метою надання допомоги становленню нової системи взаємин у системі територіальної організації влади.

Експерти фонду запропонували модель побудови місцевого самоврядування, центром якої повинна бути територіальна громада. Всі інші суб'єкти мали надавати послуги населенню. Указами Президента 19 грудня 1995 і 5 травня 1996 р. Фонд перетворено в центральну науково-методичну, консультативну та координуючу установу при Президентові України з питань розвитку місцевого самоврядування. Фонд налагодив партнерські стосунки із Асоціацією міст України, організував проведення робочих зустрічей із органами місцевого самоврядування. Експерти Фонду долучалися при створенні й вдосконаленні відповідних розділів нової Конституції, а також проєктів законів «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про Кабінет Міністрів України», «Про місцеві державні адміністрації» та інші¹⁴.

Кілька слів відзначимо про Асоціацію міст України, що була створена в червні 1992 р. на міжрегіональній нараді керівників міських рад народних депутатів. Головною метою діяльності проголосили – реформування політичної системи держави, підтримка курсу ринкових перетворень, розширення горизонтальних зв'язків між містами на ґрунті економічного співробітництва, захист законних прав та інтересів членів асоціації в органах влади та управління, взаємодія з владними структурами та громадськими об'єднаннями. В різні часи її очільниками були В. Пустовойтенко, В. Меркушов, Є. Кушнар'ов. У 1996 р. вона виступила ініціатором підписання Україною Європейської хартії місцевого самоврядування і запропонувала альтернативу – Хартію українських міст, прийняту на урочистих зборах асоціації 26 червня 1997 р.¹⁵. Понад двісті голів українських міст поставили під цим документом, головна мета якого – об'єднання зусиль органів місцевого самоврядування, їхніх асоціацій, громадських та інших організацій для утвердження і розвитку місцевого самоврядування і забезпечення органам місцевої влади умов для управління містом. Основу Хартії становлять принципи, обов'язки та права, якими повинні керуватися міста. Вона узаконила рівність у правах усіх жителів, покликана сприяти наданню прав на захист від насильства та забруднення довкілля, здійснення демократичного контролю за діяльністю своєї місцевої громади, житло, культурне дозвілля, свободу пересування. Другий розділ Хартії містив основні принципи та напрямки міського розвитку. Це передусім економіка, транспорт, навколишнє середовище, природа, охорона здоров'я, боротьба зі злочинністю тощо¹⁶.

Українська Асоціація місцевих та регіональних влад розпочала свою діяльність у вересні 1991 р. як Асоціація поріднених міст України, яку в серпні 1992 р. на загальних зборах було перейменовано в Українську асоціацію місцевих та регіональних влад. У жовтні 1992 р. її було включено до реєстру європейських асоціацій та об'єднань, що дало можливість брати участь у заходах, організованих Конгресом місцевих та регіональних влад Ради Європи¹⁷.

19 червня 1997 р. на загальних зборах цієї організації слово мав тодішній Президент Л. Кучма. Президент наголосив на політичній боротьбі навколо двох концепцій організації місцевого самоврядування в Україні. Прихильники першої позиції виступали за збереження конституційної моделі місцевого самоврядування, прибічники другої – за розширення повноважень місцевого самоврядування. Другий варіант Президент не підтримував, указавши, що підписав Закон «Про місцеве самоврядування» лише з мотивів його суспільної необхідності. Водночас він не погоджувався із кількома важливими положеннями, які він вимагав від парламенту доопрацювати. Гарант наполягав на розширенні прав очільника місцевої ради, водночас на збільшенні незалежності місцевих адміністрацій від місцевих рад. Глава держави виступив рішуче проти «міфічного повновладдя рад». На його думку, краще було б забезпечити реальне повновладдя територіальних громад і втілити в життя принцип народного суверенітету¹⁸.

Наприкінці ХХ ст. в Україні залишалися значні проблеми із розвитком інституту місцевого самоврядування. Йшлося й про значні диспропорції у фінансуванні населених пунктів. На киянина держава виділяла на той час близько 600 грн., жителям про-

вінційного міста близько 100 грн., а селянам залишалися копійки. Для Київської області, наприклад, у 2000 р. були встановлені такі норми відрахувань від загальнодержавних податків і зборів: прибутковий податок з громадян – 100%, з прибутку підприємств – 100%, акцизний збір з вітчизняних товарів – 50%. Для м. Українка Київської області цей норматив становив 6% від прибутку громадян, що становило близько 118 тис. грн., у той час як тільки на утримання одного дитячого садка необхідно було 120 тис. грн.¹⁹.

Були прогалини й у правових основах організації місцевого самоврядування. Правовою колізією стало положення про існування районних у містах рад та наділення їх комунальним майном, що породило гостру дискусію в управлінських колах і громадськості. Прибічники однієї точки зору вказували на те, що громадянин не може бути членом кількох територіальних громад (міста й району міста), інші – апелювали до ст. 142 Конституції України, де згадувалися територіальні громади районних у містах рад як суб'єкти комунальної власності. Скориставшись такою правовою невизначеністю, ряд міських рад прийняв рішення про ліквідацію районних у містах рад як органів місцевого самоврядування, натомість були створені районні адміністрації та інші виконавчі органи виконкомів міськрад. В інших містах вони продовжували функціонувати²⁰.

Ситуацію в місцевих громадах ускладнила постанова Кабінету Міністрів України від 5 вересня 1996 р. «Про поетапну передачу у комунальну власність об'єктів соціальної сфери, житлового фонду господарських, переробних та обслуговуючих підприємств, установ, організацій агропромислового комплексу, заснованих на колективній та інших формах недержавної власності». Постанова націлювала на безоплатну поетапну передачу в 1997-2001 рр. у комунальну власність об'єктів соціальної сфери, житлового фонду разом із об'єктами інженерного забезпечення сільськогосподарських, переробних і обслуговуючих підприємств, установ і організацій агропромислового комплексу (за їхньою згодою), заснованих на колективній та інших формах недержавної власності, що знаходяться на їхньому балансі²¹.

Як наслідок, станом на 1 січня 2001 р. органам місцевого самоврядування було передано 1600 загальноосвітніх шкіл, 1215 дитячих садків, 1311 закладів культури. Комунальною власністю стали всі лікарняні заклади та інженерні мережі. За таких умов ще більше ускладнилося питання фінансування об'єктів соціальної сфери. Бюджетні можливості органів місцевого самоврядування не могли забезпечити їхнє дійове функціонування²².

Таким чином, на баланс сільських рад було передано соціальну сферу і начебто надано засоби на її утримання: місцеві агроформування почали сплачувати до місцевого бюджету податки. Звичайно цього було недостатньо для «залатування усіх дірок». Територіальні громади виживали завдяки місцевим меценатам, які допомагали матеріально.

Сільський голова з Херсонщини у 2000 р. коментував цю ситуацію так: «Ми вже зібрали 70% податку на землю, це 69 тис. грн. Та й ста відсотків буде замало. Але знаходимо підтримку в господарників. Фермер С. Рибалко опікується сільським стадіоном, вирішив відремонтувати сільську залізницю, його господарство виплачує заробітну плату двом медсестрам сільської лікарні. О. Синенко взяв шефство над місцевим клубом картингістів, а там витрати – 5 тис. грн щорічно...»²³.

Село потребувало підтримки уряду. В сільській місцевості проживала третина населення держави, вироблялася третина валового національного продукту. Село було носієм і продовжувачем самобутніх моральних і культурних надбань українського народу. Тому пріоритетними завданнями було збільшення доходів селян, збереження закладів соціально-культурного призначення, розвитку підприємництва, нових форм житлового будівництва, поліпшення мережі сільських доріг.

На посилення фінансових основ місцевого самоврядування була спрямована урядова постанова про порядок надання додаткових дотацій місцевим бюджетам з Державного бюджету України у 2000 р. Всі надходження до місцевих бюджетів понад річний мали ділитися між Державним і місцевим. Тобто: краще працюєш, більше маєш. Умова її виконання: оплата до місцевого бюджету мала здійснюватись лише у грошовій формі²⁴.

Практика застосування закону про місцеве самоврядування продемонструвала, що формування дієвої територіальної громади неможливе без визначення її правового статусу, гостро стояла потреба в прийнятті Закону «Про територіальну громаду». Цим

питанням почали займатися фахівці Товариства зі сприяння муніципальних реформ, Асоціації міст України, Спільки лідерів місцевих та регіональних влад України²⁵.

На початок ХХІ століття місцеве самоврядування залишалося декларацією, влада на місцях належала чиновникам різного рівня. Територіальні громади не мали статутів, якими регламентувалися різні сфери життєдіяльності, натомість відбувалася розпоряджувальна діяльність місцевих рад та державних інституцій. Європейська хартія місцевого самоврядування в Україні діяла не повністю. Зокрема, в Україні до виборів у органи місцевого самоврядування допускалися лише громадяни, а за Хартією – могли брати участь люди, які проживали на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці не менше 5 років. Тобто слід досить обережно імплементувати норми міжнародних документів та узгоджувати їхній зміст із вітчизняним законодавством²⁶.

Таким чином, місцеве самоврядування має важливе значення в системі громадянського суспільства, постає як фактор збудження, активізації політичної та громадської активності населення, що дає можливість територіальним громадам ефективно вирішувати питання місцевого значення.

За роки незалежності України місцеве самоврядування пройшло кілька етапів реформування, що спричинило кардинальну зміну законодавства, але, на жаль, адміністративно-територіальні одиниці так і не отримали реальних та конкретних важелів впливу на поліпшення соціально-економічної ситуації і перебували в умовах постійного дефіциту ресурсів.

Місцеве самоврядування у розглядуваний період пройшло кілька етапів свого розвитку. Можна виокремити 1990-1994 роки. Це спроби модернізувати радянську систему місцевої влади. Уведення інститутів представника Президента та місцевих державних адміністрацій дозволило центральній владі тиснути на органи місцевого самоврядування.

Другий етап – 1995-2000 роки. Відбувається становлення правових основ місцевого самоврядування. Було прийнято Конституційний договір, Конституцію та закони «Про місцеве самоврядування», «Про місцеві державні адміністрації». Вони передбачили існування та де-юре незалежність органів місцевого самоврядування.

Але, на жаль, у визначений хронологічний проміжок місцеве самоврядування перебувало в Україні в латентному стані.

На цьому етапі не були вирішені такі важливі завдання: 1) конституційні постулати про первинність територіальної громади, а не посадових не знайшли свого розвитку; 2) залишились законодавчо не визначеними фінансово-економічні основи місцевого самоврядування; 3) непослідовними і схематичними були спроби реформування територіальних засад місцевого самоврядування; 4) цивілізовані та конструктивні взаємовідносини громади і органів місцевої влади не вдалося побудувати; 5) населення недостатньо залучалося до участі у вирішенні питань місцевого самоврядування; 6) державні гарантії на розвиток і підтримку місцевого самоврядування залишались декларативними; 7) гостро відчувалася потреба в удосконаленні нормативно-правової основи місцевого самоврядування, в Законі «Про територіальну громаду» зокрема.

1. Указ Президента України «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» від 26 лютого 2016 року. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/682016-19805>.

2. Гнейст Р. Правовое государство и административные суды Германии / Р. Гнейст. – СПб.: Тип. В. Безобразова и К, 1896. – 379 с.

3. Євтушенко О. Місцеве самоврядування – інститут громадянського суспільства та демократичної політичної системи / О. Євтушенко // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – Вип.21. – 2009. – С. 66-70.

4. Сергеева О. Місцеве самоврядування України у процесах становлення громадянського суспільства. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnicтво/2012/2012_02\(13\)/12sorsgs.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnicтво/2012/2012_02(13)/12sorsgs.pdf).

5. Никончук А. М. Розвиток та формування системи місцевого самоврядування в сучасній Україні / А. М. Никончук // Право і суспільство. – 2011. – № 6.

6. Батанов О.В. Муніципальне право України: Підручник / Відп. редактор М. О. Баймуратов – Х.: Одісей, 2008. – С.172.

7. Про місцеві Ради народних депутатів УРСР та місцеве самоврядування: Закон УРСР від 07 грудня 1990 року № 533-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 2. – Ст. 5.
8. Закон України «Про Представника Президента України» від 5 березня 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 23. – Ст. 335.
9. Закон України «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування» від 7 грудня 1990 року (в редакції від 26 березня 1992 року) // Відомості Верховної Ради України. – 26 березня. – 1992. – № 28. – Ст. 387.
10. Чебан О. Сільрада стає господарем / О. Чебан // Урядовий кур'єр. – 1995. – № 47-48. – 30 березня.
11. Селіванов А. Нова модель місцевої ради / А. Селіванов // Урядовий кур'єр. – № 94. – 27 червня. – С. 5.
12. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.
13. Андресюк Б. Через самоврядування до громадянського суспільства / Б. Андресюк // Урядовий кур'єр. – 1999. – 21 липня. – № 134. – С. 5.
14. Пухтинський М. Фонд сприяє самоврядуванню / М. Пухтинський // Урядовий кур'єр. – 1997. – 17 квітня. – № 70-71.
15. Краснодемська З. Асоціації міст України – 5 років / З. Краснодемська // Урядовий кур'єр. – 1997. – № 28 червня. – № 116-117.
16. Міста об'єднала Хартія // Урядовий кур'єр. – 1998. – 15 січня. – № 8-9.
17. Українська асоціація районних та обласних рад. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uaog.org.ua/?page_id=46.
18. Засади місцевого самоврядування // Урядовий кур'єр. – 1997. – 21 червня. – № 111-112. – С. 3-5.
19. Майоров І. Суб'єкт самоврядування – громада / І. Майоров // Урядовий кур'єр. – 2000. – 6 квітня. – № 63.
20. Борденюк В. Без самоврядування не буде демократії / В. Борденюк // Урядовий кур'єр. – 2000. – 10 лютого. – № 25.
21. Постанова Кабінету Міністрів України «Про поетапну передачу у комунальну власність об'єктів соціальної сфери, житлового фонду господарських, переробних та обслуговуючих підприємств, установ, організацій АПК, заснованих на колективній та інших формах недержавної власності» від 5 вересня 1996 року № 1060. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1060-96-п>.
22. Становлення і розвиток соціальної інфраструктури українського села // «Академія»: підготовка до ЗНО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zno.academia.in.ua/mod/book/tool/print/index.php?id=3472>.
23. Косянчук І. Нова роль сільського голови / І. Косянчук // Урядовий кур'єр. – 2000. – 28 жовтня. – № 199-200.
24. Уряд створив умови для розвитку самоврядування [без автора] // Урядовий кур'єр. – 2000. – 6 жовтня. – № 183.
25. Пухтинський М. Основа місцевої демократії / М. Пухтинський // Урядовий кур'єр. – 2000. – 24 листопада. – № 219. – С. 3.
26. Коваленко О. Самоврядування чи самоуправління? / О. Коваленко // Урядовий кур'єр. – 2002. – 25 жовтня. – № 198.

В статье рассматривается место института местного самоуправления в структуре гражданского общества, определяются этапы его становления на территории независимой Украины в 1990-2000 годах. Доказывается значимость местного самоуправления для последующего общественного и государственного развития страны. Констатируется неподобающее состояние реформирования местного самоуправления за годы независимости Украины.

In the article the place of institute of local self-government is examined in the structure of civil society, the stages of his becoming are determined on the walks of life of independent Ukraine in 1990-2000 years. There is meaningfulness of local self-government for subsequent community and state development of country. The improper state of re-erecting of local self-government is established for years independence of Ukraine.